

Pethő Sándor

Ady Endre esete a kolozsvári „esztétikusokkal”

Kivonat

1915 karácsonyán két kérdés foglalkoztatta Kolozsvár közönségét. Az egyik a háború, a másik pedig az Ady Endre költészete körül zajló sajtópolémia volt. A vita ekkortájt az országos sajtóban már hónapok óta zajlott, 1915 karácsonyán azonban két helyi lap, a *Tiszántúl* és a *Kolozsvári Hírlap* is bekapcsolódott. Ez utóbbi öt neves kolozsvári értelmiségi, köztük két egyetemi professzor véleményét kérte ki Ady költészetéről. Kik voltak ők? Mi volt a véleményük? Hogyan jutott el az ügy odáig, hogy egyikük párbajra hívta Adyt? A tanulmány ezekre a kérdésekre keresi a választ a korabeli kolozsvári élet eme érdekes epizódjának felelevenítésével.

Abstract

At Christmas time in 1915 the community of Cluj/Kolozsvár was preoccupied by two issues. One of them was the war and the other one was a controversy surrounding the poetry of Endre Ady played out in the press. By that time the debate had been covered by the national press for several months, but it was not until the Christmas of 1915 that two of the local papers *Tiszántúl* and *Kolozsvári Hírlap* also joined in. The latter even solicited the opinion of five renowned intellectuals of Cluj, including two university professors, on Ady's poetry. Who were these people? What was their position on the matter? How did things escalate to the point where one of them challenged Ady to a duel? The present study seeks to answer these questions by exploring this interesting episode of the contemporary intellectual life of Cluj.

(1) 1915-ben legalább négy emlékezetes, bár közel sem egyformán fontos esemény történt Ady Endre életében. Ezek egyike magánéleti jellegű, kettő a világháborúval függ össze, egy pedig az Ady személye és költészete körül akkor már majd egy évtizede folyó szenvedélyes esztétikai és közéleti viták körébe tartozik. Számunkra ez utóbbi – és ennek is leginkább a Kolozsvárral összefüggő vonatkozása – érdekes. Ugyanakkor az események, de főképpen az azokat kísérő érzelmi reakciók megértéséhez, nemcsak hasznos, de a történet összefüggésbe helyezéséhez bizonyos mértékig szükséges a másik három eseményt is felidézni.

Március 27-én, a menyasszony édesapjának nyomatékos és többször is megismételt tiltása ellenére, némi gyámhatósági huzavona után feleségül vette Boncza Bertát. Az esküvőt követően a fiatal pár néhány heti budapesti tartózkodás után, április első napjaiban Csucsára utazott, hogy ott töltsse a húsvéti ünnepeket. A mézesheteket – már ha nem túlzás ilyesmiről beszélnünk az akkor már nagybeteg Ady esetében – alig valamivel több mint egy hónapon belül felülírta a világháború. Adynak április 28-án a születési helye szerint illetékes sorozóbizottság előtt Tasnádön sorozáson kellett megjelenie. Ennek a sorozásnak a történetét éppenséggel egy kolozsvári forrásból ismerjük.

Berényi Ferenc egykori honvéd őrmester – akkor már az egyik kolozsvári szálloda munkatársa – több mint két évtizeddel később, 1936-ban idézte fel az esetet.¹ Leírása szerint egy tétova, félszeg léptű, hiányos fogú, de egyébként „jól fejlett testű”, sőt „meglehetősen nagy pocakkal” rendelkező Ady jelent meg a Hauber ezredes vezette sorozóbizottság előtt. A bizottság tagjai névről már ismerték őt, és az egész vizsgálat – valószínűleg bizonyos háttérből érkező nyomástól sem függetlenül – lényegében arra irányult, hogy hivatalos papírokból is rögzíthető indokot találjanak a költő felmentésére. Ez – tekintve, hogy a Monarchia akkor már az idősebb korosztályokat is kénytelen volt sorozni – nem is volt annyira egyszerű. A sorozóorvos végül az ezredes jóváhagyásával megtalálta a probléma megoldását. Mivel a költő jobb lábának nagyujja erősen befelé görbült, e rendelleneségre és a „foghiányra” hivatkozva állapították meg az alkalmatlanságát. Ezt követően – az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó éveiben járunk, a társadalmi érintkezés formái még nem vetítik előre a rendszer egészének küszöbön álló megsemmisülését – Hauber ezredes megkérte a jelen lévő helyi jegyzőt, hogy hivatalosan is mutassa be Ady Endrének. Miután ez megtörtént, a Monarchia ezredese és a költő, kiknek sorsa ilyen különös és egyszeri módon fonódott össze, az egykori őrmester emlékei szerint úgy egy fertályórán át kedélyesen elbeszélgettek, sőt aznap együtt is vacsoráztak. Ezt követően Ady – bizonyos túlzással, de jól érzékelhető megkönnyebbüléssel – írta Hatvany bárónak, hogy „nehezen, de gyönyörűen” elérte, hogy egyelőre *untauglich*nek nyilvánítsák.

A felmentés legfeljebb bizonytalan időre szóló haladékat jelentett a költőnek, menekülést azonban egyelőre nem. A szusszanásnyi időbe belefért 1915 májusában a kalotaszegi rokonság meglátogatása, egy dél-erdélyi körút (Brassó, Marosvásárhely, Szováta). Ezt az utat bő egy év múlva, mikor Somló Bódog átveszi a

---

¹Berényi Ferenc: Ady Endre a sorozóbizottság előtt. (Közli Sztojka László.) In: Kovalovszky Miklós: *Emlékezések Ady Endréről*. V. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1993. 319. skk.

kolozsvári jogi kar dékáni tisztségét, a román betörés miatt már bajos lett volna kivitelezni. Igaz, Érmindszentre és Zilahra – mint ekkor teszik – még akkor is ellátogathattak volna. A háború azonban láthatóan nem engedte el a költőt. Hiába írja meg ekkoriban az *Intés az őrzőkhöz* című, megrázó háborúellenes versét, a győzelemben még mindig bizakodók – vagy éppen csak a rosszindulattól vezérelt politikai és személyes ellenségei – nem mondanak le arról, hogy valamelyik csataterén, vagy legalábbis egy hátországi támaszponton lássák. Arról nem is beszélve, hogy álláspontjuk szerint „igazi” háborús, vagy éppen háborúellenes verset kizárólag puskaport szagolt költő írhat. 1915 októberének közepén – névtelen feljelentő bejelentése alapján – csendőrök keresik fel Adyt mint katonaszökevényt. Ennek következményeképpen újfent meg kell jelennie a tasnádi sorozóbizottság előtt, ahol ismét alkalmatlannak találják. Decemberben viszont már nincs ilyen szerencséje. A karácsony előtt néhány nappal Bánffyhunyadon lezajlott felülvizsgálaton szolgálatra alkalmasnak bizonyul.

A költő csattanós, de keserű választ ad a *Pesti Napló* 1915. december 25-i számában a *Jeremiás siralmi – mindig* című cikkével. Egyfelől támadja azokat a „rossz hitű fantasztákat”, akik azt képzelték, hogy ennek a háborúnak – nem ő, hanem bárki – a Petőfije lehet. (A *Budapesti Hírlap* által e célra kijelölt Gyóni Géza, akiről később még szó lesz, és akit Ady egyetlen oldalvágással itt is megvetően leminősít, e tekintetben szóba sem jöhet a szemében.) Másfelől világossá teszi személyes sorsát illetően is az álláspontját: mindent elvehetnek tőle – pozíciót, stallumot, összeköttetést és börzeinformációt –, de soha nem vehetik el tőle a fiatalokat.² A válasz pátosza éppúgy megfelel a helyzetnek, mint ahogyan a besorozásra adott fölöttébb gyakorlatias reakció is. Az Ady házaspár ezúttal a *Nyugat* révén próbál meg felmentést szerezni. A folyóiratnál készséggel igazolják, hogy Ady munkája nélkülözhetetlen számukra, a mentesítő okirat azonban valahol elakad útközben, így a költőnek 1916 januárjában be kellene vonulnia a kolozsvári kaszárnyába. Egy másik emlékezésből tudjuk,³ hogy ezt az akadályt végül Kolozs megye alispánjának segítségével sikerült elhárítani, aki, mint ahogyan a házasságkötés ügyében, most is latba vetette befolyását, és hatékonyan járt közben annak érdekében, hogy Ady a felmentő irat érkezését a kaszárnyán kívül várhassa meg. Így aztán a házaspár nem kis aggodalmak között Kolozsvárott töltötte csaknem az egész januárt. Ennek a

² Ady Endre: *Jeremiás siralmi – mindig*. In: Uő: *Összes prózai művei* (továbbiakban: ÖPM). XI. kötet, Újságcikkek, tanulmányok. Sajtó alá rendezte Láng József, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982, 116. sk.

³ Szentimrei Jenő: *Néhány találkozás Ady Endrével*. In: Kovalovszky: i. m. 584.

decemberben kezdődő, feszültséggel terhes időszaknak a maradandó költői terméke az *Őrizem a szemed*. A felmentéssel még később, 1917 nyarán is akadnak izgalmak, ez viszont történetünk szempontjából már nem lényeges. Tény, hogy Ady végül elkerülte a katonáskodást. De nem kevésbé szikár tény az sem, hogy egészségi állapotát tekintve – a legkevésbé sem lábujjának állása és „foghiánya” miatt – már 1915-ben is bizonyosan alkalmatlan lett volna mindenféle katonai szolgálatra.

(2) Ady és bizonyos kolozsvári „írók és esztétikusok”⁴ konfliktusa az első sajtóközléstől (1915. december 25.) az ügyet lezáró szimbolikus aktusig (1916. január 28.) alig valamivel több mint egy hónapig tartott. Hatása Ady későbbi életében nemigen volt. Az összecsapás egyik professzor résztvevőjét, a klasszika-filológus Csengeri Jánost szemmel láthatóan nem foglalkoztatta Ady róla és munkásságáról alkotott véleménye, vagy legalábbis későbbi életművében semmi sem utal ennek az ellenkezőjére. A másik kolozsvári professzor, a könyvtártudós Gyalui Farkas néhány évvel Ady halála után, 1923-ban még visszatért az ügyre, az akkor már polgármester, korábban hírlapíró és az ügyben is érintett Fekete Nagy Bélával folytatott levélváltásában, és lényegében emlékirataiban is kitarzott az így kirajzolódó változat mellett. A konfliktusban egyébként neki jutott a leghangsúlyosabb szerep. Kovács Dezsőnek, a Református Kollégium akkori (és majd egészen 1933-ig hivatalban lévő) igazgatójának, az Erdélyi Irodalmi Társaság titkárának és Jékey Aladárnak, Kolozsvár Adynál majd harminc évvel idősebb költőjének viszont nemigen maradt értelmes megszólalási lehetősége a vitában. Dózsa Endrének, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnökének pedig – mint látni fogjuk – nem is igen volt miért megszólalnia.

De mi is volt ez az ügy?

1916. december 25-én a nagyváradi klérus szócsövének számító *Tiszántúl* és a *Kolozsvári Hírlap* egyszerre kapcsolódott be egy Budapestről kiinduló irodalmi vitába. Az akkor már háromnegyed éve zajló, már-már kifulladás csetepaté Gyóni Géza háborús verseinek hazai kiadása⁵ kapcsán, a költő értékelése körül bontakozott ki.

Gyóni, aki 1914 júliusában még a küszöbön álló háború elkötelezett híve volt, és a hadak élén járó vezérként idézte meg az akkor éppen egy hónapja merénylet áldozatául esett osztrák trónörökös szellemét, a mozgósítás első hullámával került

⁴ A kifejezés Kőműves Nagy Lajostól származik. A vita dokumentumait az ÖPM XI. kötete tartalmazza. Lásd 499. skk.

⁵ *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett*. Gyóni Áchim Géza przemysli verseinek első itthoni, bővített kiadása. Országos Hadsegélyző Bizottság, Budapest 1915.

a frontra. Tapasztalatai gyorsan kijózanították: novemberben már megírta *Csak egy éjszakára...* címmel alighanem legtöbbet idézett, elemzett, szavalt háborúellenes versét. Nyolc hónapot töltött Przemysl erődjében, ennek orosz bevétele után, 1915 márciusában több mint százezer katonatársával együtt hadifogságba esett. A szibériai hadifogolytáborból azonban számára már nem volt visszaút. Itt halt meg elborult elmével 1917 júniusában, harmincharmadik születésnapján – akkor tájt, amikor Ady a szerzői jogok eladásáról tárgyalt Hatvany Lajossal, ami később az örökösök között hosszas és keserves jogvitákhoz vezetett. Gyóni hagyatékát egy ideig őrizték fogolytársai, majd – mivel a kéziratosokat tartalmazó láda mérete miatt nem volt szállítható – a tábor felszámolásakor elégették. Sírja eltűnt; az egykori katonai temető egyik részét beépítették, másik részében pedig az elmúlt száz év során többször is rátemettek az eredeti sírokra.

Tragikus életpálya lenne ez még akkor is, ha az Adyval való kikényszerített összevetés történetesen kimaradt volna belőle. Az 1915–16-ban zajló vita azonban pontosan erről szólt: a távoli, huzatos szibériai barakkban raboskodó költő Budapesten irodalompolitikai tényezővé vált. Még pontosabban fogalmazva: azzá tették. Ez a fordulat *önmagában* aligha lehetett Gyóni ellenére. A háború előtt megjelent három kötete nem ébresztett semmilyen maradandó visszhangot; leginkább a tehetségeket önzetlenül támogató, egyébként Adyért is rajongó szeghalmi író, Dapsy Gizella – írói nevén: Nil – pártfogolta. Petőfi- és Vajda-utánérzésekből az ő közvetítésével jutott el Gyóni a háború előtti két utóbbi kötetében az Ady-szerű hangvételig. A harctérről írott verseiért sem igazán lelkesedtek a fővárosi lapok. Jó ideig úgy tűnt, hogy Gyóni a háború idején is az marad, ami korábban volt: félig-meddig ismeretlen vidéki költő.

A körülmények azonban felülírták a fővárosi szerkesztők és olvasók esztétikai szempontjait. Gyóni nem egyszerűen saját költői hangját találta meg Przemysl erődjében, hanem a hírnév egy bizonyos fajtáját is. Ez a hang ugyanis félreismertetlenül és tragikusan egybecsengett a Monarchia fronton harcoló sok százezer katonájának hangjával. Mikor 1915 tavaszán a *Lengyel mezőkön...* Budapesten megjelent, már több táborigiadása látott napvilágot. 1914 karácsonyától az ostromlott erődben sorozatonként ezer-ezer példányban tíz sorozat, azaz összesen 10 ezer példány jelent meg és fogyott el. A tizenegyedik sorozat kinyomtatását csak a hadi helyzet kedvezőtlen alakulása akadályozta meg.⁶ Az irodalmi siker azonban – különösen akkor, ha az irodalmi élet központjától távol kopogtat – még nem feltétlenül vezet a szerző irodalompolitikai tényezővé válásához. Rákosi

⁶ Kispéter András: Gyóni Géza kálváriája. *Irodalomtörténet*, 1985. 1. szám. 62.

Jenő, akinek – írja majd nekrológiájában 1929-ben a *Nyugat*-ban Schöpflin Aladár – „tekintélye döntő volt nemcsak politikai, hanem irodalmi és társadalmi kérdésekben is”, ugyanakkor a századfordulótól kezdve „egyre merevebb konzervativizmusa áterjedt minden térre, elsősorban arra a térre, amely mindig szenvedélyesen érdekelte: az irodalomra”,⁷ 1915-ig gyakorlatilag tudomást sem vett Gyóniról, ezt követően viszont egyre-másra közölte verseit lapjában, a *Budapesti Hírlapban*.⁸

Természetesen a költő is megtette a magáét azért, hogy odahaza felfedezzék. Számos kudarc, visszautasítás után *Levél nyugatra* című, 1914 októberében keletkezett versét Rákosinak ajánlotta. A hirtelen jött „felfedezésében” azonban Rákosi hiúságának alighanem kevés szerep jutott. Évtizedek óta az irodalmi élet egyik megingathatatlan tünő tekintélyének számított, így nem valószínű, hogy az újdonság erejével hatott volna rá, ha egyik-másik ismeretlen vagy majdnem ismeretlen költő neki ajánlotta valamelyik költeményét. A gesztusnál sokkal fontosabb volt a vers tartalma. Gyóni háborús költészetének alapélménye nem egyszerűen maga a háború, hanem a háború valóságának, illetve egyfajta hátországi megélésének az ellentmondása: a frontkatona és a kávéházakban „pártoskodók” és „vitézkezők” tapasztalatának Przemyszl erődjéből nézve feloldhatatlan ellentéte.

A *Levél nyugatra* ráadásul ennek az ellentmondásnak egy irodalomesztétikai szempontból is jól értelmezhető metszetét fogalmazza meg:

Hol vagytok most, kis »intellektüellek«,
Kiket bus század baljós vége ellett?
Szent nyugat előtt rajongva térdeplők,
Kik lehánytatok minden józan gyeplőt;
Gúnyos mosolygók ideálra, honra,
Kiknek a »New-York« volt a Pantheonja;
Kik ígértétek a szent Holnapot,
S akik tegnap is hátra voltatok.

Hol vagytok mostan, fránya franciások,
Kis erotikák, tucatóriások?
Csörög-e még a sok kis szélkereplő,
Amelynek szép volt minden, ami szeplő?
Magyart és multat szánva nézdelők,

⁷ Schöpflin Aladár: Rákosi Jenő halálára. *Nyugat*, 1929. 4.szám. <https://epa.oszk.hu/nyugat> [letöltés: 2023. június 19.]

⁸ Kispéter András: i. m.

Nyugati szesztől kótyagos velők,
 Koraszült bölcsek, véznák, betegek
 Mit érez mostan horpadt melletek?

A „szent Holnapról”, a „fránya franciásokról”, a magyar múlt leértékeléséről, de akár még a New York kávéházzal szülő fordulatokat – Gyóni költői indulatainak őszinteségétől teljesen függetlenül – joggal értelmezhetette úgy Rákosi, hogy az irodalmi élet centrumától távoli, így viszont annak szabályai által is kevésbé kötött szövetségesre talált a „nyugatosok” ellen. De az sem kizárt, hogy Gyóniban kevésbé a költőt, mint inkább az irodalmi ellenfeleivel való leszámolás lehetőségét látta meg. Számára ez sem lett volna alábecsülendő, hiszen 1915-ben már jó fél évtizede próbálta a „nyugatosokat” kitessékelni az irodalmi életből. Gyóni budapesti kötete szinte napra pontosan akkor jelent meg, mikor Ottokar Hubert, a Monarchia alezredese a San hídját felrobbantva, az összes, az ellenség számára potenciálisan felhasználható hadi- és üzemanyagot – beleértve a lovakat is – megsemmisítve feladta Przemyslt. És mikor a *Budapesti Hírlap* 1915 nyarán „erőteljes tehetségnek” nevezte, Gyóni már Budapesttől közel hatezer kilométernyi távolságban a krasznójarszki hadifogolytáborban sínylett. Bármit is írt a „kerge planétasakról” és a fronton a „gyehennát verő vasizmú hősokról”, akiktől a „világkeverő” viharban a magyarság megmaradását várta, semmi esélye sem volt arra, hogy a körülötte vagy még inkább az ő ürügyén kirobbant vitába érdemben beleszóljon.

Az sem biztos, hogy ezt bármelyik fél elvárta tőle. A konfliktus személyes részvétele nélkül is egyre határozottabban formálódott a tollharcok sajátos logikája szerint. Júliusban, mikor a *Budapesti Hírlap* – és nyomában a konzervatív sajtó – egyszerre „felfedezte” Gyóniban a világháború nagy költőjét, a *Nyugat* nem kommentálta ezt a fordulatot. Néhány hónap múlva, 1915 októberében azonban, mikor a történetesen éppen Csucsán időző Ady egyik magánlevelében Gyóni költészetéről szólva írásba adta, hogy: „Gyóni (Áchim) Géza sohase volt költő, s nem is lesz. Ezt még egy világháború sem tudta megcsinálni”,⁹ a konfliktus már akkor is nehezen lett volna elkerülhető, ha a szemben álló felek történetesen erre törekedtek volna. Annál is inkább, mert a levél rövid úton Rákosi Jenő kezébe került, aki a *Budapesti Hírlap* október 14-i számában le is közölte, majd „Dunántúli” néven nem csupán védelmébe vette Gyónit, hanem Ady ellene szóló legfőbb érvét, vagyis azt, hogy Gyóni csupán „transponálta igaz poéták formáit s hangulatait”, Ady ellen fordította vissza azzal, hogy ő sem tett mást, mint Verlaine-t „transzponálta”. „Dunántúli” félreérthetetlenül fogalmaz, mikor azt

⁹ Vö. Kispéter András: i. m. 63.

írja, hogy a mostani komoly idők komoly embereket követelnek, és egy „unott és megcsömörlött kor babérral jutalmazott szórakoztató pojcáinak” nemigen jut hely a irodalom égboltja alatt.

Ez az üzenet sokkal személyesebb annál, mint amit néhány hónappal korábban, júliusban fogalmazott meg, amikor Gyónit „mai zord és felséges idők csodás emléké” megéneklő új Petőfiként ünnepelte. 1915 decemberében aztán az is világhosszá vált, hogy Rákosi komolyan is gondolta ezt a párhuzamot. Ekkor ugyanis a tekintélyes, akkor már csaknem negyvenesztendő múltra tekintő Petőfi Társaság négy megüresedett helyének egyikére Gyóni Gézát választották meg, miközben a „nyugatosok” favoritja, az akkortájt éppen a *Játszottam a kezével* című verse miatt botrányba keveredett Babits mindössze két szavazatot kapott.

Az irodalmi társaságokhoz tartozás a kor irodalmárjai számára nem egyszerűen megtiszteltetés, hanem állásfoglalás és identitásképző elem is volt. Ezért aztán Gyóni megválasztásával az esztétikai csetepaté még a legnaivabb olvasók szemében is nyilvánvaló irodalompolitikai vitává vált. Az összecsapás egyetlen igazi vesztese annak látszólagos győztese, Gyóni volt. Az Adyval való összehasonlítás letörölhetetlenül ráégett az életművére.

Kettőjük kapcsolatának utolsó felvonására 1917-ben került sor. Szentimrei Jenő visszaemlékezései szerint a Gyóniért és Adyért egyaránt lelkesedő „érzelmes Nil” röviddel Gyóni halála után felvetette Adyékknak, hogy milyen szép gesztus lenne, ha a „sokat gyalázott” Ady Endre békejobbot nyújtana az immár szibériai sírjában fekvő Gyóninak azzal, hogy részt vesz egy általa szervezett békécsabai Gyóni-esten. Ezt az örömet – mondta Szentimrei emlékei szerint „Bertuka” – nem szerezzük meg „Jenő bácsinak”. A „kedves, kövér Nil” – folytatja nem éppen tapintatosan Szentimrei – már az is boldoggá teszi, hogy Adyék hajlandók aludni egyet az ötletre. Nilnek sajnos már aznap el kell utazni Budapestről, várja Szeghalmon a férje házinyúltenyészeté és az óvodásai. A végleges válaszáért másnap Szentimrei megy el Adyékhoz a Vadászkiirtba. Délelőtt tíz körül járhatott az idő, mikor megérkezett, a félig behúzott függönyön ferdén estek a szobába a napsugarak. A költő pizsamára húzott házikábtan, háromdecis boros és vizes palackokkal körülveve fogadta. „Nekem Gyónival számadásom nincs” – mondta. „Kilovagolták ellenem. De Gyóni a háború előtt is megvolt, igen rendes, középszerű, vidéki újságíró-költő. A kutya se vette észre. Most a háborús körülmények felszínre dobták. És az az ostobán bűnös háborús propaganda kézzel-lábbal népszerűsíti ellenem. [...] De a *primaer költő én vagyok*,¹⁰ és ami Gyóniban jó, azt tőlem tanulta.” Ha gyászbeszéd

¹⁰Kiemelés az eredetiben.

helyett ezt mondaná el – teszi hozzá –, csak „Dunántúli úr” malmára hajtaná a vizet.¹¹ Nem is mondta el.

(3) Nehéz lenne biztosan megmondani, hogy mekkora esély volt arra, hogy az Ady és Rákosi Jenő között zajló vita Kolozsvárott is hullámokat vet. Tény, hogy kirobbanása pillanatában Ady a közelben, Csucsán tartózkodott. Túl volt már a Hauber ezredes közreműködésével számára szerencsésen végződő tasnádi sorozáson, de előtte állt még a katonai szolgálat lehetőségét aggasztó közelségbe hozó 1915. decemberi bánffyahunyadi felülvizsgálat. „Dunántúli” *Budapesti Hírlap*ban közölt október 14-i támadása éppen arra az időszakra esik, amikor katonaszökevényként feljelentik, és ezért egy újabb sorozásra citálják. Mikor 1915. december 20-án Bánffyahunyadon szolgálatra alkalmasnak nyilvánítják, már mindössze néhány nap van hátra a kolozsvári ügy kirobbanásáig. 1915 karácsonya, mint ahogyan ezt a Jeremiás-cikkből láthatjuk, nyomott, sőt elkeseredett hangulatban, a januári bevonulás árnyékában telt. Ady írása december 25-én jelent meg a *Pesti Napló*ban, éppen azon a napon, mikor a *Tiszántúl* és *Kolozsvári Hírlap* is letette a maga garasát az Ady–Rákosi-vitában.

A Monarchiában – mint ahogyan akkoriban bárhol másutt a világon – a vidéki sajtó működésének egyik fontos szabálya volt, hogy a helyi hírek bizonyos elsőbbséget élveznek az országos eseményekkel szemben. Ez utóbbiakat ugyanis – legalábbis a békeidőkben – minden nehézség nélkül követni lehetett a kávéházakban reggelente már elolvasható országos lapokból. Ez a jelenség megfigyelhető az 1903 nyarán zajló nagyváradi Somló-ügy esetében is, mikor a helyi jogakadémia tanári kara miniszteri állásfoglalást kért Somló egyik írásával – illetve eredetileg előadásával – kapcsolatban. A Somló mellett kiálló Ady stratégiája akkor éppenséggel az országos figyelem felkeltésére irányult. Ezzel együtt a vitának a helyi közvéleményt leginkább foglalkoztató vonulata a helyi lapok munkatársai között az ügy kapcsán kibontakozó adok-kapok volt. A kolozsvári „esztétikusok” és Ady konfliktusában viszont bizonyos szempontból ellentétes irányú folyamat zajlott le. Már hónapok óta javában zajlott az Ady–Rákosi-vita, mikor a nagyváradi és kolozsvári sajtó 1915 karácsonyán egyszerre bekapcsolódott az ügybe. Valószínűleg a fővárosi lapok számára váratlanul, és némi zavart is okozva. Legalábbis erre utal, hogy a *Pesti Napló* már december 28-án tulajdonképpen lezártnak tekinti a vitát. Lehet, hogy a cikk írójának elkerülte a figyelmét az „esztétikusok” nyilatkozata, vagy egyszerűen csak helyi ügynek tekintette azt.

¹¹ Szentimrei Jenő: Néhány találkozás. In: Kovalovszky: i. m. 595–597.

A kolozsvári sajtó aktivizálódását megalapozó *couleur local* Emil Isac-nak a háborús irodalomról adott interjúja volt a *Kolozsvári Szemle* karácsony előtti számában, melyben nemcsak Ady és a „nyugatosok” mellett foglalt állást Rákosi ellenében, hanem azt – a nyilván sokak által korábban is felismert tényt – is kendőzetlenül néven nevezte, hogy a vita voltaképpen nem esztétikai, hanem irodalompolitikai jellegű.¹² A helyi konzervatívok valószínűleg Isac nyilatkozatának magabiztosságára is felszisszentek. Az Adyhoz közel álló román költő ugyanis az Ady ellen kibontakozott támadás értelmetlenségét és várható eredménytelenségét is előrevetítette. Azon az ítéletén, hogy a „demokratikus irány” minden (politikai, faji, felekezeti) fázisában és irodalmi téren is érvényesülni fog, alig valamit enyhített, hogy azt is hozzá tette, hogy ez „természetesen a tradíciók tiszteletben tartásával” fog megvalósulni.

A másnap, karácsony első napján megjelenő sajtóban rögtön két erőteljes reakció is érkezett. Az egyiket a klerikális *Tiszántúlból* „Tiszántúli” jegyezte, a *Kolozsvári Hírlap* pedig öt kolozsvári „esztétikust” kérdezett meg „Ady Endre és társai költészetéről”. A *Tiszántúllal* Adynak már nagyváradi újságíró korában is jó néhányszor, többek között a Somló-ügyben is meggyúlt a baja. A „Dunántúli”-ra rímelő „Tiszántúli” írói név mögött pedig Ady egykori nagyváradi szerkesztőtársa, Szűts Dezső rejtőzött. Szűts és Ady viszonya már a *Nagyváradi Naplónál* eltöltött közös időszakban is lényegesen több volt, mint ellentmondásos, és miután Ady a Somló-ügy kapcsán újságíróként, majd 1906 után az *Új versekkel* költőként is országos hírvé lett, tovább romlott. Nagy Andor Ady nagyváradi éveiről írott regényében¹³ – bizonyára némi túlzással, de a lényegét alighanem pontosan ragadva meg – mefisztói figuraként, a fiatal Ady rossz szellemeként írja le Szűts Dezsőt.

Szűts karácsonyi írása¹⁴ egy hét írásból álló, a magyar kultúra nemzeti jellegét vizsgáló cikksorozat első darabja. Ezenkívül csak az 1916. január 1-jei cikk kapcsolható az Ady–Rákosi-vitához.¹⁵ Mint ahogyan az alcíme is mutatja, nem csupán az Ady-jelenségről szól: ennek ürügyén többek között a „magyartalan”, értsd külföldön is sikert sikerre halmozó színműíró, Lengyel Menyhért is megkapja a magáét. Ha a hosszú cikkből kigyomlájuk a szerző újságírói feyvertárának elide-

¹² Lásd *Kolozsvári Szemle*, 1915. december 24. 4–5. Vö. Ady Endre: *ÖPM*, XI, 495.

¹³ Nagy Andor: *Tavaszi Várakon. Regény a fiatal Ady Endre életéből*. EPOCH Kiadó, Budapest 1939.

¹⁴ „Tiszántúli”: [Szűts Dezső]: A marsolyázók. Az *Adyak. Tiszántúlból*, 1915. december 25. Lásd még Ady Endre: *ÖPM*, IX, 495–499.

¹⁵ „Tiszántúli”: [Szűts Dezső]: Jöjjön egy igazi költő. Egy elmúlt betegség és a jövőendő. *Tiszántúlból*, 1916. január 1. 4–5. Vö. Ady Endre: i. m. 512–514.

geníthetetlen részét alkotó rosszízű anekdotákat, személyeskedéseket, vádaskodásokat (ezen belül főleg az Ady pénzsóvárságára való utalást), világosan kirajzolódik „Tiszántúli” hosszú cikkének két alaptétele. Az egyik a kárhoztatott „korcs” irányzat jellegére, a másik eredetére vonatkozik. „A Valakik – írja – mindig nemzetiek voltak.” Homérosz görög, Dante, Rossini olasz. Ezzel szemben: „A mi házalóink nemzetietlen rongyokkal csinálják kis üzleteiket.” A másik, ennél valamivel bonyolultabb, Ady költői sorsában mindegyre visszaköszönő toposzban Adyt és a zsidó polgárságot kapcsolja össze a szerző. A „fertőzés itt [értsd: Nagyváradon] történt meg, és a zsidóságnak a haladással szemben makacs és dühös ellenállást tanúsító töredéke s a talentumával a nemzeti érzésekben alig fürdött ifjú egymásra találtak. Ez adta meg az alaphangot, a színt és a tartalmat Ady Endre későbbi verseinek: egy elmaradt, visszafejlődött, hazátlanul bolyongó és hazát nem találó (mert semmihez sem alkalmazkodó) korcsfaj átadta átkos örökségét egy már-már nemzeti eszmék termékenyítő hatása alá jutott gyöngye, degenerált fajtának.”

Kétségtelen, hogy Szűts szóhasználatában megelőzi a korát; évek fognak még eltelni addig, amíg jelzős szerkezetei eluralják a nyomtatott sajtó és a közbeszéd meghatározó részét. A gondolatmenetet azonban a korabeli magyar zsidóság politikai hetilapja már ekkor sem hagyja figyelmen kívül. Az *Egyenlőség* néhány hét elteltével megglosszázza a cikket,¹⁶ és finom iróniával hívja fel „Tiszántúli” figyelmét arra, hogy ha Ady el is van „zsidósodva”, inkább a neológ, és nem az ortodox zsidóságba „olvadt bele”, mint ahogyan ezt „Tiszántúli” a *Vér és arany* „szomorú, pusztuló, jiddisch” háttérvilága kapcsán írja. Az *Egyenlőség* egyetlen szóval sem védi meg Adyt, de leplezetlenül ironizál „Tiszántúli” Ady életére vonatkozó olykor kétségtelenül pletykagyanús bennfentességén. Kerüli, hogy állást foglaljon a vitában; saját olvasóinak üzen a neológ/ortodox probléma „helyre tételével”.

Szűts nyilvánvalóan nem akart új frontot nyitni, de teljesen vissza sem vont. Cikksorozatának január 23-i darabjához fűzött megjegyzésében¹⁷ egyfelől elismeri, hogy az *Egyenlőség* „elégé elfogulatlanul” foglalkozott írásával, másrészt értékeli a lap arra irányuló erőfeszítéseit, hogy a (ti. zsidó) „futóhomokot” magyar¹⁸ „termőfölddé” változtassa. Ugyanakkor fenntartja a korábbi cikk *Egyenlőség* által kifogásolt kitételét Fenyő Miksára, a *Nyugat* egyik alapítójára vonatkozóan, mely szerint Fenyőt vegytisztán üzleti megfontolások vezették a folyóirat alapításakor. „Mert, ha nem akart keresni az irodalmon, mit keresett volna az irodalomban?”

¹⁶ *Egyenlőség*, 1916. január 1. 3–4. Vö. Ady Endre: i. m. 522. sk.

¹⁷ *Tiszántúli*, 1916. január 23. 3. Vö. Ady Endre: i. m. 523. sk.

¹⁸ Kiemelés az eredetiben.

Szűts és az *Egyenlőség* lagymatag pengeváltása a vita fő vonulatához képest mellékszál. Ha megvizsgáljuk Ady költészete ellen felhozott érveit, nagyjából Rákosi jelzői köszönnek vissza: nemzetietlen, elfajzott, terméketlen. Amiben kétségtelenül meghaladja az ősz mestert, az Adyhoz fűződő személyes – bár ekkortájt már közel sem napi szintű – kapcsolatából ered. Sorozatban lövi a magasba többnyire izléstelen pletykapetárdáit, kétségtelen szakmai tudással ügyelve arra, hogy a visszahulló csóvák Ady jellemének lehető legelőnytelenebb oldalait világítsák meg. Végkövetkeztetése egyfajta *hommage* Rákosi felé: itt az ideje, hogy „az egyik legnagyobb magyar író” – ti. Rákosi Jenő – végre „kiseprűzze ezeket a kufárokat a költészet templomából”.

(4) A *Kolozsvári Hírlap* által megkérdezett öt „esztétikus” véleménye¹⁹ magától értetődően több regisztert szólaltat meg. Az Ady költészetéről és ennek a nemzeti hagyományokhoz fűződő viszonyáról kell nyilatkozniuk. A legtámogatóbb a kolozsvári költő, Jékey Aladár véleménye. Ő ugyanis már az első sorokban világossá teszi, hogy Ady-kritikát hiába is várnának tőle. Számára – idézi egy korábbi saját versét – Ady a magyarságot „elkeserült nagy szeretettel ütő” magyar költő. Ady költői magatartását illetően tehát a *quod scripsi, scripsi* álláspontjára helyezkedik, Ady magyarságára vonatkozóan pedig magához a költőhöz utasítja az olvasót: olvassák csak el, mint ír maga a költő. Egyetlen, Ady és a „nyugatosok” ellen felhozott esztétikai vagy irodalompolitikai ellenvetés sem kerül elő véleményében.

A másik megszólaló, Dózsa Endre ennél sokkal kényesebb helyzetben van. Ekkor már épp tíz éve az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, és a lap ebben a minőségében is kéri ki a véleményét. Tetejébe konzervatív, és mind Adyval, mind pedig az írói pályakezdését egykor támogató Rákosi Jenővel jó viszonyban van. Álláspontja helyzetének megfelelően diplomatikus: úgy ismeri el Ady „tősgyökeres magyarságát” és költői „zenialitását”, hogy mindeközben elkerüli, hogy Rákosi Ady költészete és magyarsága ellen felhozott egyetlen érvére is reflektáljon. Nem fordul szembe a nagy tekintélyű Rákosival, de „időszerűtlennek” tartja a vitát, és azon sajnálkozik, hogy „a nemzetnek olyan nagysága, mint Rákosi Jenő, ilyen elforgácsolódásra ad alkalmat”. Van erre magyarázata is: a vita oka szerinte a *Nyugat*, egy Ady névvel összekötődő „ferde elnevezés”, ami már azért is szerencsétlen, mert az irodalomban valójában se *Nyugat*, se *Kelet* nem létezik. „Csak az kell, ami jó, ami szép és ami magyar.” Ez az álláspont aztán ki is rajzolja számára a konfliktus feloldásának lehetséges alapját. „Szépet, jót, magyart írt Rákosi a nemzetnek eleget, az ő koszorúja hervadhatatlan, az Adyé most készül. Sok levele meg is van. Miért ne járulnánk

¹⁹ *Kolozsvári Hírlap*, 1915. december 25. 3–4. Vö. Ady Endre: i. m. 499–504.

örömmel hozzá, ha szép, jó és magyar, amit produkált, akármilyen elnevezéssel hívja, és akárhogy elkülöníteni akarja, egy szívvel, együtt mindnyájan magyarok.”

Rákosi véleményéhez az egyetem nagy tekintélyű klasszika-filológus professzorának, Csengeri Jánosnak az álláspontja áll a legközelebb. „Honi talajból sarjadtnak” ő sem mondja Ady és társai költészetét, sokkal inkább „internacionális poémaféléket” lát bennük, „melyek véletlenül magyarul íródtak”. Ugyanakkor ez a magyarság Csengeri szerint műmagyarság, „melyben diktatori hatalommal és mérész önkénnyel iparkodnak legdrágább kincsünket, a magyar nyelvet tőle idegen gondolkodás és érzület tolmácsolására kényszeríteni”. A legnagyobb baj számára azonban nem az új költészet idegensége. Pontosan tudja és elismeri, irodalmunk számos érdemes munkása állott idegen irodalmak hatása alatt. Nem is pusztán az, hogy az Adyék által képviselt „idegenség” szembefordul a nemzeti hagyományokkal. Csengeri egy nagyobb távlatból megfogalmazott esztétikai perspektívából – „a költészetet szent nevében” – utasítja el azt a poézist, mely az „örök szépnek kultusza helyett” – szerinte – éppen annak ellenkezőjét ünnepli. Vagyis – következtet Csengeri – ez a költészet nem egyszerűen azért rombol és „mételyez”, mert idegen, hanem azért, mert úgy fordul szembe a nemzeti hagyományokkal, hogy közben elárulja a költészet szent és örök célkitűzéseit.

A negyedik „esztétikus” Kovács Dezső, az Erdélyi Irodalmi Társaság titkára, aki bizonyos értelemben megengedőbb Csengerinél. Elismeri, hogy az „Ady-vezérelte új poéták” felfrissítették a költői nyelvet. Javukra írja költészetük zeneiségét, bár egyszersmind szemükre is veti ennek öncélúságát, hiszen olykor éppen csak „meg-megnesszenteni lehet, hogy voltaképpen mit is akarnak kifejezni”. Ellenében a Rákosi által hangszerelt érvekkel nem vitatja hazafiságukat, társadalmi kérdések iránti érzékenységüket pedig – bár ebben szemükre vet némi túlzást is – összességében egyenesen a javukra írja. Ellenérzései az új költők nemzeti hagyományhoz fűződő viszonyából táplálkoznak. „Ellenségei a tekintélynek.” Csakhogy „vannak egy nemzetnek olyan megszokásai, amelyeket büntetlenül bántani nem lehet, és amelyeket éppen ezért bántani sem szándékosan, sem szándéktalanul, sem főképpen, sem mellékesen nem is szabad”. Aztán hogy teljesen világos legyen, mire gondol: „Például egyiküknek érdekes versei között nem lett volna szabad az édesanyja combjairól énekelnie (*Vér és arany*), és Babitsnak nem lett volna szabad sem szándékosan, sem szándéktalanul, sem főképpen, sem mellékesen azt írnia, hogy a szeretője kisujját nem adná száz hazáért, száz királyért. Az ilyen dolgok ellen ezer esztendő tiltakozik.” Nem tagadhatjuk: a Református Kollégium igazgatójához méltó, puritán beszéd.

A válaszadók közül – ezt később félig-meddig maga is bevallja²⁰ – alighanem Gyalui Farkas, az Egyetemi Könyvtár igazgatója, az egyetem magántanára fordította a legkevesebb fáradságot véleménye megfogalmazására. Saját bevallása szerint csak többszöri kapacitálásra írta meg a nyilatkozatot. Ez a kényszeredettség nemcsak abból látszik, hogy az ő hozzászólása a legrövidebb, hanem abból is, hogy Ady neve még csak elő sem fordul benne. A kérdés – írja Gyalui – „Dunántúli” – azaz Rákosi Jenő – *Budapesti Hírlap*ban megjelent cikke után „aligha aktuális”, hiszen Rákosi írásainak „nemes hazafisága, mesteri dialektikája s igazsága teljes diadalt aratott”, és véleménye szerint „a harctérről visszatérő százezrek lelkében oly eszmék, oly érzések kerülnek vissza közénk, hogy azok tiszta lángjában porrá ég az az irányzat, mely ellen a *Budapesti Hírlap* oly sikeres hadjáratot indított”. Gyalui Rákosi mellett tesz hűségesküt. Adyt és általában a „fiatalokat” csak igen elvontan, mindenféle nevesítés nélkül mint az irodalmi élet trónkövetelőit hozza csak szóba, akkor persze rosszallóan, hiszen abból, hogy „valaki fiatal, még nem okvetlenül következik az, hogy tehetséges, ha mégoly türelmetlen is”. Rosszallását azzal a később (az akkor már a polgármesteri székben ülő, korábbi hírlapíró) Fekete Nagy Bélához írott levelében lényegében megismételt²¹ *bon mot*-val is megfejele, hogy ismer olyan fiatal, „aki [az] egyik anatómiai múzeumban ül egy üveg spirituszban. Hét hónapos, de azért nem lángész.”

Sejtette-e Gyalui, hogy a *Kolozsvári Hírlap* kérdéseire érdemben még csak nem is válaszoló nyilatkozatának milyen kínos következményei lesznek? Akár igen, akár nem, lettek.

(5) Leghamarabb a *Kolozsvári Tükör* reagált²² az „esztétikusok” véleményére. Mint helyi lap, a „Dunántúli” által indított országos támadást egy rövid bekezdésben intézi el azzal, hogy „egy irigységet okádó ember ocsmány förmedvényeinek” nyilvánítja, és kijelenti: alapjában véve sem Adynak, sem Babitsnak nem árthat, hogy a *Budapesti Hírlap* történetesen „megugatja” őket, még ha „ötezer középiskolai tanár és sóhivatalnok körében” akadna is Magyarországon támogatottsága. Ennél azonban számára természetesen sokkal fontosabb a városban jól ismert szereplők véleménye.

Jékey, akinek „igen kedves és nívós verseit” jól ismeri a kolozsvári közönség, fenntartások nélküli elismerést kap a szerkesztőtől. „A fehérhajú Jékey – írja – feltétlen és lelkes híve Adynak és ezt nagyon kedves formában – egy Adyhoz írott

²⁰ Lásd Fekete Nagy Bélához írott 1918. január 8-i levelét. Vö. Ady Endre: i. m. 534. sk.

²¹ Vö. Ady Endre: i. m. 534.

²² *Kolozsvári Tükör*, 1915. december 28. 11 sk. Vö. Ady Endre: i. m. 504. sk.

versében jelenti be.” Dózsa Endre ennek épp az ellenkezőjével érdemel ki dicséretet: neki az szól a javára, hogy bár ő maga konzervatív, „nem bántotta, Adyt, sőt határozottan elismeréssel nyilatkozott róla”. Csengeri viszont – folytatódik a szemle – pontosan azt mondta, amit várni lehetett tőle. Azt ugyanis *nem* lehetett várni, hogy „Dunántúli fürmedvényeivel szemben Adyéknek adjon igazat”. Hozzászólásának határozottan elutasító álláspontja ellenére is van azonban egy mulatságos eleme: a „fel-felcsillanó tehetséget” azért még ő sem vitatja el Adyéktól. Kovács Dezsőből pedig – így a *Tükör* – kibukott a tanár: „elfogultan, haragosan beszélt Adyról és különösen Babits Mihályról. Csak azt nem mondta, hogy agyon kell csapni őket.”

Az öt „esztétikusból” négyet – ellentétben „Dunántúlivall” – különösebb dehonasztálás nélkül, olykor egyenesen dicsérve őket, egyetlen bekezdésben tesz helyre a szerkesztő. Gyaluival azonban nem így áll a dolog. Nemcsak külön bekezdést kap, de majdnem kétszeres terjedelem is jut neki, mint a többinek együttvéve. Nyilatkozatát ugyanis „mégsem lehet szó nélkül hagyni”. Először is az a baj vele, hogy – saját állítása szerint – „nagy műélvezettel olvasta Dunántúli cikkeit, melyek szerinte *fényes diadalt*²³ arattak”. Ez hagyján, mert – olvassuk – Gyalui véleménye önmagában érdektelen, és egyébként személyesen is „tartozik annyival” a *Budapesti Hírlap*nak, hogy „egy reklámcikket helyezzen el”. Az viszont már felháborítja a szerkesztőt, hogy „Gyalui úr édes mindannyiunk nevében beszél, mintha az egész országtól mandátumot kapott volna a megszólalásra”. Ez kétségtelenül *touché* a *Kolozsvári Tükör* szerkesztője részéről: Gyalui akkora igyekezettel próbálja elkerülni, hogy állást foglaljon a vita konkrét tárgyában, hogy mindaz, amit nyögvenyelősen mégis leír a türelmetlen fiatalokról, az általánosságoknak olyan éteri magasságába emelkedik, ami bizony megengedi ezt az olvasatot.

Mindazonáltal a legfontosabb kérdés a cikk írója számára sem az, hogy Gyalui Farkasnak van-e joga saját véleményét közvélekedésnek feltüntetni. A különös figyelmet alighanem az indokolja, hogy a szerkesztőnek Gyalui – mostani nyilatkozatának tartalmától teljesen függetlenül is – a bögyében van valamiért. Egyik odavetett utalásából úgy tűnik, hogy egy korábbi, az Erdélyi Irodalmi Társaságban lezajlott konfliktus áll a háttérben, a szerkesztő erre a szála fűzi fel Gyalui – nem álláspontjának, hanem sokkal inkább személyének – kritikáját.

Az a felvetése, hogy Gyalui az „eredetiséget”²⁴ nem tudja megbocsátani Adyéknek, s ezért támadja őket”, valójában alig több újságírói (rá)fogásnál. A nyilatkozónak tulajdonított „vélemény” – amelyet aztán a műfaj régi szabályai szerint vagy

²³ Kiemelés az eredetiben.

²⁴ Kiemelés az eredetiben.

látványosan „megcáfol” vagy tovább interpretál, esetleg, ha a cikk céliránya éppen azt diktálja, függőben hagy az újságíró – tartalmi szempontból nem állja meg a helyét, hiszen Gyalui nyilatkozatában, ellentétben Csengeri és Kovács Dezső véleményével, egyetlen szó sem esik arról, hogy *miért* ellenszenves számára Ady (és társai) költészete. Természetesen a trónkövetelő fiatalokon lehet akár őket is érteni, és az olvasók egy része valószínűleg így is tett. Ámde a maguknak helyet követelő „fiatalok” és az őket (állítólag) elnyomó „öregek” szembeállítását önmagában még így sem fogalmaz meg semmilyen esztétikai értékítéletet. Sokkal inkább arra utal, hogy Gyalui generációs szembenállásként értelmezi a problémát, ami kétségkívül egyik módja annak, hogy elkerülje az esztétikai ítéletalkotást. Ezt az értelmezést erősíti meg Gyalui későbbi, Fekete Nagy Bélához írott levele is, melyben saját korábbi nyilatkozatáról szólva azt írja, hogy 1915 karácsonyán éppen arra igyekezett rámutatni, hogy „ez a kérdés más téren [azaz nem az Ady–Rákosi konfliktus mentén] foly”.²⁵ Bármit is gondolt Gyalui „Adyék eredetiségéről” – legalábbis *itt* –, biztosan nem mondja azt, hogy baja lenne azzal.

A cikkíró azonban nemcsak makacsul kitart a Gyaluinak tulajdonított „vélemény” mellett, hanem egy egész gondolatmenetet épít fel saját csúsztatására. „[...] nekünk – írja – az *eredetiségről* más fogalmainak vannak, mint Gyaluinak, aki higgye el nekünk, hogy Adyék sokkal tehetségesebbek, sokkal erősebbek, sokkal, ismételjük a kifejezést, *eredetibbek*,²⁶ semhogy mindezen kiválóságokkal nem rendelkező egyetemi m. tanár kritikáját komolyan kellene vegyék.” Egyazon szó öt soron belüli háromszori ismétlésének stilisztikai szempontból romboló, mnemotechnikai szempontból viszont nyomatékadó szerepe van. Ezért aztán bizonyos joggal gyanakszunk arra, hogy a *Kolozsvári Tükör* szerkesztőjének az ismétléssel valami célja volt. Valami olyasmire utalt, amit az adott összefüggésben vagy nem akart, vagy a cikkben kifejtett álláspontja szempontjából nem lett volna szerencsés néven nevezni. Gyalui biztosan tudta, hogy az utalás mire vonatkozik. És a kolozsvári olvasók legalább egy részéről is fel kell tételeznünk ezt, máskülönben nem lett volna értelme leírni. De vajon mi megtudjuk-e?

(6) Mikor a kolozsvári „esztétikusok” véleménye karácsony első napján megjelent, Ady már négy nappal túl volt a bánffyhunyadi felülvizsgálaton. Zsebében a katonai szolgálatra való alkalmasságát igazoló irattal, valószínűleg a mentesítés még kiaknázható lehetőségein töprengtek Csucsán, mikor a *Pesti Napló* már újév

²⁵ Vö. Ady Endre: i. m. 534.

²⁶ Kiemelések tőlem.

előtt befejezettek nyilvánította a vitát,²⁷ még pontosabban egyfajta *treuga Dei* be-
köszöntését állapította meg a „pártirodalmi háborúban”. Nem nagy jóstehetséggel,
hiszen a folytatásra mindössze két napot kellett várni: 1915. december 30-án a
Budapesti Hírlapban újra jelentkezett „Dunántúli”.

Rákosi cikke egyszerre reflektál a kolozsvári „esztétikusok” nyilatkozatára, de
egyúttal Ady ugyanazon a napon megjelent *Jeremiás*-cikkét illetően is elhelyez egy-
két vágást. A kommentár jelentős része a kolozsváriakkal foglalkozik. Ebből joggal
következtethetünk arra, hogy a kihűlőben lévő vitát – erre reflektál a *Pesti Napló*
álláspontja – tulajdonképpen a *Kolozsvári Hírlap* körkérdése izzította fel újra.

„Dunántúli” fejbólintással fogadja Csengeri és Gyalui véleményét. Az egyik
az ógörög klasszikusokon tanult esztétikát, a másik is ugyanezen „örökéletű ízlés
növendéke”. Mi mást is gondolhatnának egy olyan irányzatról, melynek fő jellem-
vonásai „az érthetelenség olümposzi kódébe burkolt állati ösztön, a cinizmus s az
önhittség”? „Dunántúli” persze nagyvonalúan elsiklik a tény fölött, hogy Gyalui
nyilatkozatából éppenséggel semmi konkrétumot sem tudunk meg arról, hogy ő
mit gondol erről az „irányzatról”; Gyalui neki tett világnézeti hűségesküjét esztéti-
kai állásfoglalásnak tekinti. Inkább joggal, mint jogtalanul, de a nyilatkozat szöve-
géből, legalábbis közvetlenül nem alátámaszthatóan. Lényegében – némi iróniával
– nyugtázza Kovács Dezső állásfoglalását is, Jékeynek csupán a naivitását olvassa
a fejére: felült az Ady költészetét átható póznak, „elhitte fennhéjázó kérkedését,
misszióját, magányos lelkét, ősi magyarságát, s megfogant az agyvelejében egy im-
ponáló kép, akit Ady-nak néz”.

A kolozsváriak közül igazán csak Dózsa Endrével van vitája. És gyakorlott
hírlapi bajvívóként éppen abban a kérdésben vitatkozik, melyben Dózsa megpró-
bálja tompítani a konfliktust. „Honnan tud egy olyan okos és művelt ember, mint
Dózsa Endre ekkorát botlani?” Mert természetesen nem a Nyugat elnevezésről
van itt szó. Ady – és ez elbizakodottságának meg is felel – nevezheti magát akár a
világ négy sarkának is, pontosan az, ami: a „való élet ocsmány oldalainak” énekese,
aki „utcai lányokat proklamál múzsájául”, „szexuális ingereket hajszol”, és „gondola-
tok és érzelmek helyett sejtéseket, hangulatokat produkál” költészetében. „Ha ez a
magyarság, ha ez a *tösgyökeresség*, ha ez a *zsenialitás* – írja Rákosi –, akkor [...] Dó-
zsa Endre és én e vonzó és tiszteletreméltó fogalmak alatt nem ugyanazt értjük.”²⁸
„Dunántúli” tehát – „különben igen tisztelt barátjával” – sem alkuszik; rendre visz-
szautasítja Dózsa minden Adyról leírt elismerő jelzőjét.

²⁷ *Pesti Napló*, 1915. december 28.7. Vö. Ady Endre: i. m. 505. sk.

²⁸ Kiemelések az eredetiben.

A vita pedig újra lángra kap. Többen hozzászólnak; 1916. január elsején cikksorozata második részével „Tiszántúli” is előkerül, egy jó hét múlva – némileg fáziskésében – Nil egy Babitshoz írott nyílt levelében próbálja igazolni Gyóni vétlenségét abban, hogy a „modernnek” elleni vitában felhasználták. Ady, akit ellenségei mindenáron szeretnének a harcmezőn vitézkedő Túrtaioszként látni, közben feleségével beköltözik a kolozsvári New York szállóba, ha Fekete Nagy Bélát nem csalják meg az emlékei, a négyes számú, első emeleti – mástól azt is tudjuk – erkélyes lakosztályba, hogy ott várja meg a mentesítő okiratot. Január 17-én végül nem kell a kolozsvári kaszárnyába bevonulnia. Ebben történetesen egy közjogi méltóságnak van döntő szerepe: Dózsa Endrének, aki nemcsak az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke, hanem Kolozs megye alispánja is, és már a házasságkötés körüli jogi bonyodalmak elhárításában is megvan a maga szerepe. Innen, a New Yorkból válaszol Ady az „esztétikusoknak”. Válasza majdnem egy hónapnyi késéssel, a helyi *Újság*-ban jelenik²⁹ meg 1916. január 20-án, amit – mint hasonló esetekben oly sokszor – most is egészségi állapotával – „hét év óta szanatóriumokban reparált idegeivel és beteg szívével” – indokol.

Természetesen Rákosi Jenővel kezdi a sort, de „szenilis perfidiáját” voltaképpen nem sok figyelemre méltatja; a cikk egy későbbi részében is csak annyit jegyez meg, hogy az irodalmi szempontból „mindig szerencsétlen kezű” Rákosi láthatóan nem olvasta a verseit. Ugyanezt veti – immár Kolozsvárra térve – Kovács Dezső szemére is: csak így magyarázható az a korlátoltság, hogy Kovács rá fog „egy piszkos frázist”, amely valójában nincs is benne az általa említett kötetben. Csengeri talán még Kovácsnál is rosszabb Ady szemében, hiszen – mivel hallgatói megőrzik, sőt, utódjaikban tovább is adják a korlátoltságát – ő egyenesen „halhatatlan a korlátoltságban”. Ráadásul nem tud magyarul, és „úgy fordít, mint egy rossz varga”. Jékeyvel persze neki sincs baja, (örök) „ifjú, érzékeny poeta”, akit pár versében már gimnazista kora óta szeret. Természetesen Dózsa nyilatkozata a legkedvesebb számára. „Ez a magyar író-költő – mondja – a Rádayak, Vörösmartyk és a többiek fajtájából eredt, aki magyar úri intellektuel, de ősi notabilitását íróságában is magyarként, úrként, művészként egyformán őrzi.”

Ha megvonjuk a kolozsvári „esztétikusok” értékelésének mérlegét, egyértelmű, hogy – bár „Dunántúli” őt is megdorgálja a naivitása miatt – csupán Jékey kap pozitív értékelést mindkét féltől. Csengeri, Kovács mindkét részről azt kapja, amire számíthatott. Dózsa álláspontjának visszautasítása Rákosi részéről talán egy kicsit energikusabb, értékelése Ady részéről pedig hajszálnyival teátrálisabb,

²⁹ *Újság*, 1916. január 20. 3. Vö. Ady Endre: i. m. 117–119.

mint azt maga a vélemény indokolná. Gyalui viszont Adynál is rosszul jár. És ez a mozzanat az, ami más szintre emeli Ady és az „esztétikusok” konfliktusát. De miért éppen a feltett kérdést illetően a legkevésbé karakteres választ adó Gyalui kerül (ismét) célkeresztbe?

(7) Ady nem titkolt szándéka, hogy „szelíden és történeti stílusban”, mindazonáltal kíméletlenül „leszámoljon” Gyaluival. Cikkére általában véve is igaz, hogy odavetett;³⁰ nem zárhatjuk ki, hogy egyetlen célja az volt vele, hogy hallassa a hangját a majdnem egy hónappal korábban kezdődött, a személye körül kibontakozott helyi polémiában. A Gyaluira vonatkozó rész pedig az írás egészéhez viszonyítva is kifejezetten enigmatikus. Kihagyások, kitérők, az esethez nem vagy csak lazán kapcsolódó nevek felbukkanása szakítja meg a gondolatmenet, a végkövetkeztetés levonását pedig az olvasóra bízva a szerző. Ady egy debreceni jurátus korából származó emlékét idézi vissza. Élete első humoreszkjét a debreceni városháza dísztermében olvasta fel, nagy sikerrel. A humoreszk Gyalui Farkas *Uraságod idegen* című, a kolozsvári színházban bemutatott egyfelvonásosa kapcsán született. És... Ady leírja a plágium szót, de nem mondja ki, hogy Gyalui plagizált. Nem kétséges, hogy mire gondol, hiszen azzal zárja a gondolatmenetet, hogy „ezt az embert (?) [ti. Gyaluit], aki sohse írt le eredeti sort, amit más már meg nem írt volna, nem lett volna szabad (bocsánat) rám – bocsátani”.

Valószínűleg Kolozsvárott szükségtelen volt Gyaluit az 1898-as színházi plágium ügygel *expressis verbis* összekapcsolni. Mivel a város közéletének ismert figurájáról volt szó, a *Kolozsvári Tükör*nek is alighanem elég volt Gyalui kapcsán néhányszor nyomatékosan utalni az *eredetiségre*. A szerkesztő joggal bízhatott abban, hogy az utalás a mindössze pár tízezernyi lakosú hivatalnok és egyetemi város emlékezetének pontosan azt az emlékét eleveníti fel, melyet ő megbéreszteni akar.

„Dunántúli” persze egészen másképp látja az esetet. A *Budapesti Hírlap* január 26-i számában ironikusan kommentálja Ady „ostoba és értelmetlen” levelét, jó előre leszögezve, hogy abban bizony „van vagy harminc név, de gondolat nincsen egy sem”. Az Ady által emlegetett „szenilis perfidiára” is megérkezik a válasz: hogyan is lehetne Ady az új költői nemzedék vezére, ha saját bevallása szerint az új irányzat kibontakozásának idején, hét éven át szanatóriumokban kúrálta magát? A plágiumügy emlegetését nem érti („érthetetlen célzás”). Ebben – szigorúan

³⁰Jellemző, hogy még az Adyval rokonszenvező *Kolozsvári Tükör* sem tartotta jól sikerültnek a cikket. Mert „[...] ha már válaszolt Ady, ami mondanivalója volt, jobban és erősebben kifejthette volna. Csak a kifejezései, a jelzői voltak erősek, melyeket mint szikladarabokat vagdalt a három tanárhoz.” Vö. *Kolozsvári Tükör*, 1916. január 25. 3. Vö. Ady Endre: i. m. 529.

filológiai szempontból – (majdnem) igaza van. Másfelől, értetlenkedésének az is oka lehetett, hogy a sajtót annak idején nagyjából másfél hétig foglalkoztató plágiumügyben végül Rákosi maradt az egyetlen, aki megpróbálta Gyaluit egymásnak ellentmondó nyilatkozatainak hínárjából kihalászni.

A *Kolozsvári Tükör*nek a helyi kultúrpolitikai okok, az Erdélyi Irodalmi Társaságban vitt szerepe miatt volt oka Gyaluival leszámolni. De mi volt az oka Adynak? Véleményéből világosan kitetszik, hogy költői öntudata legmagasabb csúcjáról nézi le Gyaluit. A plágiumügy sikergyümölcsét pedig már annak idején, reménybeli kezdő íróként leszüretelte. 1915-ben az országosan ismert Ady nem sok közvetlen előnyt remélhetett a maga számára egy jó másfél évtizede megesett ügy felelegetéséből. A nem éppen „szelíd”, de kétségtávol 1916 elején már „történetinek” számító okokra hivatkozó „leszámolásnak” alighanem gyakorlati oka van: Gyalui nemcsak nyilatkozata alapján tartozott Rákosi köréhez, hanem a *Budapesti Hírlap* kolozsvári levelezője is volt. Ebben az értelemben tehát közvetlenebb és karakteresebb ellenfél, mint például a szintűgy konzervatív, Ady költészetével szemben kifejezetten elutasító, de „csupán” az egyetem sáncai mögül és az esztétika nevében nyilatkozó Csengeri. Gyalui megsemmisítése a kolozsvári közvélemény szemében Rákosi Jenő veresége. Ezt a lapot játssza ki – persze más összefüggésben – a *Kolozsvári Tükör* szerkesztője is, mikor az „esztétikusok” nyilatkozatát kommentálva azt írja, hogy a konzervatívok támadását már csak azért sem vehetik komolyan a címzettek, mert „Dunántúli” táborát a Gyalui-félék „erősítik”. A plágiumügy felelevenítésével Ady voltaképpen a sejtetés bizonyos fokú konkretizálásával a *Kolozsvári Tükör* által kijelölt nyomvonalon halad.

A történet utolsó előtti felvonása ezzel együtt is nehezen érthető. Ady „Dunántúli” cikkének megjelenését követő napon ugyanis ingerült nyilatkozatot tett közzé a levelét korábban közlő kolozsvári *Újság*ban.³¹ Azon, hogy Ady hogyan minősíti Rákosi előző nap megjelent írását, a vita korábbi hangnemtől tekintve nyilván nem érdemes fennakadnunk, és bizonyosan akkor sem akadt fenn rajta senki. Nyilatkozata azonban biztosan tartalmazott legalább egy olyan kitélt Gyaluira nézve, ami a kolozsvári „esztétikus” értelmezése szerint bizony túllépte a sajtópolémia határait. „Okos, jó barátaim eleve figyelmeztettek, hogy olyan senkibe, mint Gyalui Farkas, még rúgni sem szabad. Ez a senki fölszaladt Rákosihoz (Dunántúlihoz) panaszkodni, és ebből a B. H. [*Budapesti Hírlap*] alkalmat fogott egy új, ostoba, gonosz, jezsuita cikk megírásához.” Ha jól meggondoljuk, a nyilatkozat tartalmi szempontból nem sokat tesz hozzá ahhoz, amit Ady korábban Gyaluiról

³¹ Vö. *Újság*, 1916. január 27. 2. Vö. Ady Endre: i. m. 533. sk.

leírt, azon az egy elemen túl, hogy Rákosi cikke mögött az ő közbenjárását valószínűsíti. Rákosi cikkében pedig semmi olyasmi nincs, amit Adyról korábból már le ne írt volna.

Mi végre hát az indulat? Miért is nem közömbös Adynak, hogy „Dunántúli” cikkét Kolozsvárról sugalmazták-e, vagy pedig szerzője saját kútfőből merített? Óhatatlanul is az a benyomásunk, hogy Ady túlreagálja „Dunántúli” hozzászólását. Másfelől, ahogyan ez a történet újabb fordulatából kiderül, alighanem Gyalui is Ady arra vonatkozó inszinuációját, hogy ő bujtotta fel Rákosit az újabb cikk megírására. A folyamat kenyértörésig vezet.

Ady és a kolozsvári „esztétikusok” esetében másnap, január 27-én délben következik be a tragikai csúcspont. Ekkor ugyanis Fekete Nagy Béla helyettes polgármester és Lovass Andor ny. alispán megjelent a New York szálló első emeleti lakosztályában, hogy Gyalui nevében provokálja Adyt. Fekete későbbi visszaemlékezése szerint Adyné épp az érkezésükkor ment ki a szobából. Ady az ágyban felülve szívélyes mosollyal, mindkét kezét feléjük nyújtva üdvözölte őket. Azonnal megnevezte a segédjeit, néhány percig még szívélyesen elbeszélgettek, majd Gyalui segédjei „meleg kézfogás után” távoztak. Elmenőben szomorúan állapították meg, hogy „milyen rosszul néz ki szegény Bandink, mennyire tönkretette a szervezetét a sok éjjelezés”.

Vérontás persze nem lett a dologból. A Monarchiában akkor használatban lévő Claire-féle párbajkodex a fegyveres küzdelem előtti utolsó percben is lehetőséget adott arra, hogy a szembeálló felek békés úton tisztázzák a helyzetet. Gyalui jegyzőkönyvbe mondta, hogy az Ady által kifogásolt Rákosi cikk megjelenésekor családi ügyben Bécsben járt, Budapesten épp csak átutazott. Rákosi írását visszaúton olvasta, vele találkozni vagy beszélni nem volt sem lehetősége, sem szándéka. Ady segédjei elfogadták a magyarázatot, a félreértés bocsánatkéréssel tisztázódott, az ügy pedig – mint ahogyan azt az *Újság* január 29-i száma a *Hírek* rovatban meg is írja – „jegyzőkönyvileg” elintését nyert. Azzal a kitételrel, hogy a jegyzőkönyv „a háborúra való tekintettel” nem tehető közzé. Ady és felesége pedig még aznap este visszautazott Csucsára.

Mindebből azonban még mindig nem értjük meg a szereplők heves reakcióit. Abba még jó egy évszázad után is csak-csak bele tudjuk élni magunkat, hogy Gyalui miért tartotta sértőnek, hogy Ady az ő közreműködését vélte felfedezni Rákosi cikke mögött. Ady nyilatkozatának indulatossága azonban még így is nehezen magyarázható. Az ellenérdekelt felek jellemző módon utólag is egymástól alapjaiban eltérő módon értelmezték a történeteket. Csinszka Fehér Dezsőnének,

Ady egykori nagyváradi szerkesztője feleségének írott 1916. februári levelében következetesen Rákosit és Gyaluit hibáztatja. Értelmezése szerint már a *Kolozsvári Tükör*ben megjelent nyilatkozatokat is Rákosi inspirálta. Ennek hatására „kötött bele Bandi a kolozsvári nagyszájú vezető agyakba”, és végső soron Gyalui („Rákosi szülötte”) próbált lovagias affért kreálni az ügyből.

Gyalui természetesen egy másik értelmezéssel áll elő. Fekete Nagy Bélához írott 1923-as levelében megismétli a bécsi út történetét. Hozzáteve, hogy 1916-ban már két éve nem is beszélt Rákosival. Egyébként – és ebben valószínűleg igaz is van – Rákosi „halálosan meg is haragudott volna” egy ilyen sugalmazásért. Tudomása szerint Ady a *Kolozsvári Tükör*ben megjelent nyilatkozatáért egyáltalán nem neheztelt, de „akkor Kolozsvárt a New Yorkban ivott³² esténként s vele, boros fővel lévén, elhitették, vagy elhitette valaki, hogy R. cikkét én sugalmaztam, [...]. Ezért jött dühbe.” Gyalui levelében két további forrást is megemlít saját változatának alátámasztására. Az egyik a kolozsvári „esztétikusok” esetéből mindkét fél rokonszenvét megtartva kikeveredő Jékey Aladár. Gyalui visszaemlékezése szerint az eset után néhány hónappal Ady neki – mint ahogyan a többieknek is, akiket „szidott a cikkében” – Jékey útján megüzente, hogy „nagyon sajnálja a dolgot, belevitték az éjjel, *inter pocula*”. Ennek a történetnek minden elemét (éjjel, borozás, sugalmazás) nem sokkal Ady halála után megerősíti majd a *Keleti Újság* 1919. január 31-i számának cikkírója, a Gyóniról és a „kolozsvári afférről megemlékezve ezeket a mondatokat adja Ady szájába: „Csúnya dolog volt [...] reggel felé írtam, ugrattak süldő legénykéék, meg kellett mutatnom, hogy csak azért is...”

Természetesen egyes részletek történhetek másként. Sőt, akár azt is gondolhatnánk, hogy a *Keleti Újság* verziója már a helyi Ady-legendárium része, és Gyalui 1923-ban ezt a számára kedvező változatot adja tovább. Ennek viszont ellene mond, hogy 1923-ban Gyaluit már nem kötötték a háborús körülmények, így a párbaj jegyzőkönyvének másolatát csatolta a Feketéhez írott leveléhez. Ez a dokumentum pedig – természetesen a New Yorkban zajló éjszakai italozás kivételével – a bécsi utazás és az eset körülményeit illetően egyértelműen az ő verzióját támasztja alá.

Ezért fölöttébb valószínű, hogy *valóban* így történt Ady és a kolozsvári esztétikusok esete, mely 1916 januárjában Kolozsvár közönségét oly élénken foglalkoztatta.

---

³²Kiemelés az eredetiben.